

Ο ΟΜΗΡΟΣ «είναι η ρίζα κάθε ανώτερης ελληνικής παιδείας» και ο «δάσκαλος ολόκληρης της ανθρωπότητας» κατά τον Werner Jaeger, «αρχή και τελείωση» κατά τον Albin Lesky. Εδώ και τρεις χιλιάδες σχεδόν χρόνια άνοιξε άνοιξε δρόμους καινούριους στην τέχνη και στη ζωή με τα απαράμιλλης αισθητικής αξίας έπη του και έμεινε έκτοτε αθάνατος, πάντα επίκαιρος και πάντα οικουμενικός. Μέγιστος ποιητής (ο μέγιστος κατά πολλούς, ή από τους μέγιστους κατά γενική ομολογία), τραγούδησε μοναδικά και ανυπέρβλητα το έπος των ηρώων του Τρωικού πολέμου, την ΑΡΕΤΗ και την πατριδολατρία τους, μα και τις αδυναμίες και τα πάθη τους, την τραγικότητα της ανθρώπινης μοίρας εν γένει. Αποτελώντας τη βάση της αρχαίας ελληνικής παιδείας και σημαντικό κεφάλαιο της μεταγενέστερης (κι όχι μόνο στα πλαίσια της σχολικής εκπαίδευσης), άσκησε και ασκεί τεράστια επίδραση –άμεση και έμμεση– στην τέχνη και στη ΖΩΗ. Ο Αισχύλος, λ.χ., τόνιζε χαρακτηριστικά πως οι τραγωδίες του οι χιλιοπαινεμένες ήταν ψίχουλα απ' τη μεγάλη τράπεζα του Ομήρου, τα δε ονομαστά *Κύπρια Έπη* θεωρούνταν «προϊκα του θείου αοιδού στον γαμπρό του Στασίνο τον Κύπριο»· κι η προγονική ρήση *Όμηρος τήν Ελλάδα άπασαν πεπαίδευκεν* σημαδεύει πάντα έντονη την παρουσία του. Δεν είναι ασφαλώς τυχαίο που κάθε έξοχος αγώνας χαρακτηρίζεται *Ομηρικός* (ή *επικός*), που μιλάμε για Έπος των Μαραθωνομάχων και των Σαλαμινομάχων, της Πίνδου και της Ε.Ο.Κ.Α. (1955-1959), που τα ομηρικά ιδεώδη ταυτίζονται με τα ανώτερα ελληνικά. Μα δεν είναι επίσης τυχαίο που κάθε άλυτο ή δισεπίλυτο πρόβλημα ή ζήτημα χαρακτηρίζεται ΟΜΗΡΙΚΟ (σαν το Κυπριακό, λ.χ.), καθώς η θεία μορφή του παραμένει καλυμμένη αξεδιάλυτα με την πυκνή αχλύ του μύθου, και τα αριστουργήματά του φαντάζουν δυσερμήνευτα ή ανερμήνευτα, συχνά ατελώς ερμηνευόμενα ή και παρερμηνευόμενα, με επακόλουθες *παρα-*μορφώσεις και συνέπειες συχνά ολέθριες και δυσανίχνευτες. Πόσο σωστά διδασκόμαστε τον Όμηρο, τι αποκομίζουμε, ποια μηνύματα παίρνουμε και, κυρίως, πόσοι και πόσο κάνουμε πράξη ζωής τα σωστά μηνύματα του θείου αοιδού είναι το ζητούμενο.

Δεν είναι βέβαια της ώρας να αναλύσουμε τον Όμηρο. Πρέπει ωστόσο, για τους σκοπούς της σύντομης σημερινής εισήγησης, να σταθούμε σε ορισμένα βασικά σημεία.

(Α.) Το περιβόητο *εἶς οἶώνός ἄριστος ἀμύνεσθαι περίπατρης* εκφράζεται από τον Όμηρο στο Μ 243 με το στόμα του Έκτορα, του ήρωα των Τρώων που αμύνονται *περίπατρης*· και το *αἰὲν ἀριστεύειν καὶ ὑπείροχον ἔμμεναι ἄλλων (μηδέ γένος πατέρων ἀσχύνόμεν)* στο Ζ 208-9, με το στόμα του –επίσης Τρώα– Γλαύκου, πριν από τη μονομαχία του με τον Διομήδη, αλλά και στο Λ 783, όταν ο Νέστορας μιλώντας στον Πάτροκλο θυμίζει πως «ο γέροντας Πηλέας αρμήνευε τον Αχιλλέα τον γιό του πρώτος να θέλει να 'ναι πάντα του, να ξεπερνά τους άλλους»), στον πόλεμο και στην ειρήνη. Συμπαρομαρτούν εκατοντάδες άλλα

χωρία, με εκφράσεις όπως: *ἀριστεύεσκε μάχεσθαι* (Ζ 460, για τον Έκτορα, κ.α.) αλλά και *βουλῆ* (στη σκέψη και στη γνώμη) *ἀριστεύεσεν ἀπάντων* (Λ 627, ο Τρώας Ἄρσι-νοος, που πρώτη ήταν η γνώμη του στον άλλων μέσα πάντα κι είχε γιους περίσσια συνετούς και πρώτους στα κοντάρια), κι όπως το *μύθων τε ρήτῃρ' ἔμειναι πρηκτῆρ' τε ἔργων* (Ι 439 κ.εξ., από τον Φοίνικα, που τον έστειλε ο Πηλέας στην Τροία να διδάσκει τον άμαθο ακόμα Αχιλλέα πώς να ξεχωρίζει στον λόγο και στα έργα). Πολύ ενδιαφέροντα είναι και τα χωρία με το σκεπτικό των ομηρικών ηρώων που –εκόντες άκοντες– βαδίζουν προς τον θάνατο: 1. Ο Έκτορας (Χ 104-6 και 303-6), ο πιο ανθρώπινος ομηρικός ήρωας, που τρομάζει σαν πλησιάζει η ώρα να συγκρουσθεί με τον Αχιλλέα, μα ντρέπεται (*αἰδέεται*) να μπει στα τείχη και να γλυτώσει, στο τέλος στέκει και τον αντιμετωπίζει: «Τώρα η μαύρη μου με συντυχαίνει Μοίρα. | Όμως να μη χαθώ απολέμιστα κι αδόξαστα, πριν κάμω | έργο τρανό, που κι οι μελλούμενες γενιές να το θυμούνται.» Κίνητρο αρχικά η *αἰδώς* (να αποφύγει το κακολόγημα των δικών του), στο τέλος το *κλέος*, η υστεροφημία. (2.) Ο Σαρπηδόνας (Τρώας κι αυτός), γιος του Δία, έχει πιο σταθερό σκεπτικό (Μ 322-8, απευθυνόμενος στον Γλαύκο): «Αν ήταν από τον πόλεμο ξεφεύγοντας ετούτον | εμείς αγέραστοι και αθάνατοι να ζήσουμε αιώνια, | μήτε κι εγώ ανάμεσα στους πρώτους θα χτυπιόμουν, | μήτε και σένα θά 'σπρωχνα να μπεις στη μάχη που στους άντρες δόξα φέρνει. | Μα τώρα, καθώς μάς ζώνουνε έτσι κι αλλιώς του Χάρου οι μοίρες | μύριες, που θνητός κανείς δεν ημπορεί να τις ξεφύγει, | πάμε, να δούμε αν εμείς σε κάποιον δόξα θα χαρίσουμε ή αν θα μας δοξάσει κάποιος.» (3.) Κι ο Αχιλλέας, ξέροντας πως ευθύς μετά τον Έκτορα κι αυτόν θα πάρει ο Χάρος μα διψώντας να εκδικηθεί τον θάνατο του Πατρόκλου, λέει στη μάνα του τη Θέτιδα (Σ 114-121): «Τώρα θα πάω (...) τον Έκτορα να βρω. Κι ο θάνατος καλώς να έρθει (...). | Μήτε ο Ηρακλής ο τρανοδύναμος δεν ξέφυγε του Χάρου (...). Ο ίδιος στη Ι ραψωδία (410-416), θυμίζει τους δύο δρόμους του θανάτου που, κατά τη μάνα του, του άνοιξαν οι Μοίρες: «Αν απομεινών εδώ και μάχομαι γύρω απ' των Τρώων την πόλη, | μου χάθηκε ο νόστος, μα αθάνατο το κλέος μου θα είναι. | Αν πάλι φτάσω στη γη την πατρική μου, | χάνω το κλέος το λαμπρό, μα πολύχρονη η ζωή μου | θά' ναι, κι ο θάνατος θ' αργήσει να με πάρει.» Εκεί, καθώς τον πνίγει η οργή για την πληγωμένη του *τιμή*, απειλεί να γυρίσει στην πατρίδα και να ζήσει ήσυχος. Εδώ βαδίζει ακλόνητος προς τον ένδοξο θάνατο. Μύθοι, πρόσωπα και ιδέες συγκλίνουν στον δρόμο της *αρετής*, γίνονται πρότυπα αιώνια ΖΩΗΣ.

Δεν είναι ασφαλώς τυχαίο που το *εἰς οἶον ὃς ἄριστος ἀμύνεσθαι περί πάτρης* συνοδεύει τους διαχρονικούς ελληνικούς αγώνες ελευθερίας και το *αἰὲν ἀριστεύειν καὶ ὑπέιροχον ἔμμεναι ἄλλων* (*μηδ' ἔγενος πατέρων ἀίσχυνέμεν*) μένει ως το κατεξοχήν ελληνικό σύνθημα ΑΡΕΤΗΣ (αυτούσιο ή μεταπλασμένο σε άλλα παρόμοια, ντυμένο με της Ορθοδοξίας τον πέπλο μ.Χ.). Ακόμα λιγότερο τυχαίο είναι το σκεπτικό με το οποίο ήρωες πολλοί βαδίζουν συνειδητά τον δρόμο της θυσίας. Χαρακτηριστικά παραδείγματα συναντά κανείς πολλά στον σχετικά πρόσφατο ηρωικό Απελευθερωτικό Αγώνα του 1955-1959, στην Κύπρο: Ο Κυριάκος Μάτσης που το 1956 –βασανιζόμενος στα ανακριτήρια της Ομορφίτας για να προδώσει μυστικά της Ε.Ο.Κ.Α.– πετούσε κατάμουτρα στον πολύ στρατάρχη Χάρτιγκ –ο οποίος πάσχιζε να τον εξαγοράσει με ένα μυθικό για την εποχή ποσό – το «ου περί χρημάτων τον αγώνα ποιούμεθα αλλά περί αρετής»), και στις 19 Νοεμβρίου 1958 – περικυκλωμένος στο υπόγειο κρησφύγετό του– βροντοφώναζε στους Άγγλους στρατιώτες που τον καλούσαν να παραδοθεί «Αν βγω, θα βγω πυροβολώντας», λίγους μήνες πριν

γράφει στους γονείς του: «(...) Αν ο καλός Θεός μας επιφυλάσσει την λαμπράν τύχην να δώσωμεν την ζωήν μας για την πατρίδα, τότε η χαρά σας πρέπει να είναι απέραντη (...)». Ο μαθητής Ευαγόρας Παλληκαρίδης βαδίζει συνειδητά προς τον θάνατο κι ανεβαίνει στην αγχόνη γράφοντας ύμνους στην Ελλάδα και στην Ελευθερία («Θα πάρω μιαν ανηφοριά | θα πάρω μονοπάτια | να βρω τα σκαλοπάτια | που παν στη λευτεριά»)· και λίγες ώρες πριν ανέβει στην αγχόνη (στις 13 Μαρτίου 1957), γράφει στην αδελφή του: «Ωρα 7.30' μ.μ., η πιο όμορφη μέρα της ζωής μου, η πιο όμορφη ώρα. Μη ρωτάτε γιατί. (..) Το κάθε τι γεννιέται και πεθαίνει. Τι σήμερα, τι αύριο;» Πιο εντυπωσιακά, ο Ανδρέας Ζάκος (χωρίς μόρφωση μεταγυμνασιακή), όταν πλησιάζει η ώρα του απαγχονισμού, ανασταίνει το σκεπτικό με το οποίο οι Ομηρικοί ήρωες βαδίζουν προς τον θάνατο, γράφοντας στον αδελφό του (θυμηθείτε τα λόγια του Σαρπηδόνα!): (...) «Τότε μόνο θα αισθανόμουνα λύπη, αν ήξερα ότι θα μπορούσα να μείνω για πάντα νέος κι' αθάνατος αν απόφευγα την εκτέλεση. Νομίζω όμως ότι μόνο με την εκτέλεση θα μπορούσα να μείνω για πάντα νέος κι' αθάνατος. Πρώτα ή ύστερα έπρεπε να διαθέσω τη ζωή μου. ΔΕΝ ΒΛΕΠΩ ΠΙΟ ΚΑΤΑΛΛΗΛΗ ΠΕΡΙΣΤΑΣΗ ΑΠΟ ΤΗΝ ΤΩΡΙΝΗ ΓΙΑ ΝΑ ΤΟ ΚΑΝΩ (...)». Κι ο Γρηγόρης Αυξεντίου, περικυκλωμένος στο κρησφύγετό του στα όρη του Μαχαιρά από ισχυρότατες βρετανικές στρατιωτικές δυνάμεις (στις 3 Μαρτίου 1957), αρνείται να παραδοθεί όχι από *αδῶ* αλλά γιατί έτσι ΠΡΕΠΕΙ, και συνεχίζει ώρες πολλές να πολεμά, κι όταν ακόμα οι Βρετανοί ρίχνουν βενζίνη, βάζουν φωτιά και τον κάνουν πυροτέχνημα.

(B.) Αυτή είναι η –από κάθε άποψη– θετική πλευρά της Ομηρικής επίδρασης. Διαφεύγει δυστυχώς συχνά ένα άλλο, μέγιστο, μήνυμα του θείου αιοδού, κι άλλα επιμέρους μηνύματα, συμπαρομαρτούντα:

Η κύρια πρωτοτυπία του Ομήρου, δείγμα θαυμαστό της μεγαλοφυΐας του, είναι που σύνθεσε *Ίλιάδα* (το έπος του πολέμου της Τροίας) συντρίβοντας το φράγμα του χρόνου και τραγουδώντας *τά τ' ἔοντα τά τ' ἔσόμενα πρό τ' ἔοντα* (και τα τωρινά και τα μελλούμενα και τα παλιά), μέσα από ένα μεμονωμένο επεισόδιο 50 περίπου ημερών, έχοντας ως στημόνι της *Ίλιάδας* του «την *μῆνιν* (...) του Πηλεϊάδη Αχιλλέα | την ολέθρια, που σε μύρια τους Αχαιοὺς βάσανα ἔβαλε, | πολλές γενναίες ψυχές στον Ἄδη πρόωρα ἔστειλε | ηρώων, κι αυτούς λεία παράδωσε στους σκύλους | και στα ὄρνεα ὅλα (...) | απ' τη στιγμή που οι δύο τους πρωτομάλωσαν | και σε διάσταση ἦρθαν, | ο Ατρείδης ο αρχιστράτηγος κι ο θεῖος Αχιλλέας.

Ο Όμηρος, που τραγουδά τον πόλεμο μα ψέγει έντονα τα κακά του και κατέστησε στημόνι της *Ιλιάδος* του την εμφύλια έριδα, καταριέται με το στόμα του *φρονιμωτάτου τῶν ἡρώων* Νέστορα, σε δύο στίχους ὅλο φωτιά (I 63-64): ***ἀφρήτωρ ἀθέμιτος ἀνέστιός ἐστίν ἑκεῖνος | ὅς πολέμου ἔραται ἐπιδημίου ὀκρυόεντος*** (ανάξιος να ανήκει σε σόϊ και φυλή, ασεβής κι άνομος, χωρίς οικογενειακή εστία και σπιτικό είναι εκείνος | που τον εμφύλιο πόλεμο αγαπά τον παγερό). Και με το στόμα του περίλυπου για την απώλεια του Πάτροκλου Αχιλλέα, που θά' θελε να πέθαινε αμέσως αντί να κάθεται κοντά στα πλοία «βάρους της γης ανώφελο» (στο Σ 98 κ.εξ.), που χύνει δάκρυα πικρά κι ο ύπνος ο *πανδαμάτωρ* δεν τον παίρνει (στο Ω 1 κ.εξ.), εύχεται ολόψυχα (στο Σ 107-10) «να χάνονταν κι απ' τους θεοὺς κι

απ' τους ανθρώπους η έριδα, | κι η οργή, που και του πιο σοφού πλανεύει τα μυαλά, | που κι απ' το μέλι πιο γλυκιά που στάζει | στα στήθη των αντρών αυξάνει σαν καπνός». Αξίζει να σημειωθεί πως οι δύο Ομηρικοί στίχοι με την απερίφραστη καταδίκη του εμφύλιου σπαραγμού μνημονεύονται συχνά από μεταγενέστερους συγγραφείς, με ιδιαίτερα χαρακτηριστική την παράθεσή τους από τον Αριστοφάνη στην *Είρηνη* του (στίχοι 1097-8), με την εισαγωγική παρατήρηση ότι πρόκειται για επιδέξια ρήση του σοφού Ομήρου («*Ἄλλ' ὄσοφος τοι, νῆ Δί', Ὀμηρος δεξιὸν εἴπεν*»).

Αλλά και στην *Ὀδύσειαν* (με την πολυσυνηθισμένη στη νεώτερη πεζογραφία τεχνική *in medias res*) βασικό θέμα του Ομήρου είναι η άπρεπη συμπεριφορά των μνηστήρων, που παρά τις θεϊκές προειδοποιήσεις λυμαινόνται το βίος του Οδυσσέα, και η *μνηστηροφονία* κλείνει δε η *Ὀδύσεια* με την απειλή γενίκευσης του εμφύλιου σπαραγμού στην Ιθάκη και την επιβολή ειρήνης με επέμβαση του Δία και της Αθηνάς: ω 531-2 *ἴσχεσθε πολέμου, Ἰθακήσιοι, ἀργαλέοιο, | ἄς κεν ἀναιμωτὶ γε διακρινθῆτε τάχιστα* (: τον πόλεμο, Ιθακήσιοι, τον άγριο παρατάτε, | κι αναίμακτα να χωριστείτε τάχιστα), και 542-4 *διογενὲς Λαερτιάδη, πολυμήχαν' Ὀδυσσεῦ, | ἴσχεο, παῦε δὲ νεῖκος ὁμοίου πολέμοιο, | μή πῶς τοι Κρονίδης κεχλώσεται εὐρύοπα Ζεὺς* (: γιέ του Λαέρτη διογέννητε, πολυμήχανε Οδυσσέα, / κρατήσου, τη μάχη και τον πόλεμο τον άγριο σταμάτα, μην οργιστεί ο Δίας, του Κρόνου ο βροντόλαλος ο γιός, μαζί σου). Στην πράξη, πιθανότατα, δεν θα εξελίχθηκαν ειρηνικά τα πράγματα ούτε στην Ιθάκη ούτε στις άλλες Μυκηναϊκές πόλεις, σε τέτοιες περιπτώσεις. [ΤΟ ΚΥΠΡΙΑΚΟ δεν είναι δυστυχώς η μόνη περίπτωση ολέθριας διχόνοιας του Ελληνισμού. Η γενιά των Μακεδονομάχων και των Βαλκανιομάχων από το μεγαλείο επάλληλων νικών και τη θριαμβευτική Συνθήκη των Σεβρών οδηγήθηκε στον εξευτελισμό της Μικρασιατικής καταστροφής και στη συρρίκνωση του Ελληνισμού, που μας ταλανίζει ως σήμερα. Κι η γενιά του '40 από τη μυριοϋμνητη μεγαλουργία της Πίνδου, βυθίστηκε στο απροσμέτρητο όνειδος του αδελφοκτόνου μίσους και στην εφιαλτική συμφορά του εμφύλιου σπαραγμού.]

Ο θεϊός Όμηρος, που διάλεξε να μιλήσει για έναν πόλεμο πολύχρονο και καταστρεπτικό για να εκθειάσει την ειρήνη, που περιγράφει ωμότητες πολλές (όπως είναι η κακοποίηση του νεκρού Έκτορα από τον Αχιλλέα) για να προβάλλει πιο έντονα στο τέλος τη μοναδικότητα της ανθρωπιάς, που κλείνει την *ΐλιάδα* του με εκεχειρία για να κηδευτεί με τις πρέπουσες τιμές ο Έκτορας, δίνει το αιώνιο πρότυπο αληθινής συμφιλίωσης, την ώρα μάλιστα που ο ωμός πόλεμος επικρέμαται απειλητικός, με τη συγκλονιστική σκηνή των στίχων 507 κ.εξ. της Ω ραψωδίας: Ο γέροντας Πρίαμος και ο νεαρός Αχιλλέας κλαίνε αντάμα, ο πρώτος για τον νεκρό του γιο Έκτορα, που δεν θα ξαναδεί ζωντανό, κι ο δεύτερος για τον νεκρό επιστήθιο φίλο του Πάτροκλο και για τον γέροντα πατέρα του Πηλέα, που αυτός δεν θα έχει καν την τύχη να θάψει με τιμές τον γιο του. Απ' αυτή τη σκηνή προφανώς ορμώμενος ο *Στασῆνος Ὁ Κύπριος*, ο οποίος πήρε προίκα τα *Κύπρια ἔτη* από τον Όμηρο όταν νυμφεύτηκε την κόρη του (κατά την αρχαία παράδοση, που μαρτυρεί τη μέγιστη οφειλή του Κύπριου ποιητή στον θείο αιιδό), δίνει στο τέλος των *Κυπρίων* του –και μάλιστα για ένα επεισόδιο που ξεπερνά τα όρια των *πρό τῆς ΐλιάδος* γεγονότων– μιάν εμφανώς εξανθρωπισμένη παραλλαγή για το τέλος της κόρης του Πρίαμου και της Εκάβης *Πολυξένης* (F 24, κατά τα αρχαία σχόλια στον στίχο 41 της *Ἐκάβης* του Ευριπίδη, για τη φράση *Τύμβω φίλον πρόσφαγμα*: «Ο Ευριπίδης και ο Ίβυκος λεν ότι η Πολυξένη σφαγιάστηκε από τον Νεοπτόλεμο. Ο ποιητής όμως των

Κυπρίων ἑπῶν λέει ότι τραυματίστηκε από τον Οδυσσέα και τον Διομήδη κατά την άλωση της πόλης και πέθανε, ετάφη δε από τον Νεοπτόλεμο (*ταφῆναι δὲ ὑπὸ Νεοπτολέμου*), κι ας σκοτώθηκε ο πατέρας του Αχιλλέας από τον αδελφό της Πολυξένης Πάρη. (Να θυμίσω, συγκριτικά, ότι εδώ και 40 χρόνια πάμπολλα θύματα της Τουρκικής εισβολής του 1974 στην Κύπρο εξακολουθούν να είναι αγνοούμενοι, και τα κόκκαλα των νεκρών δεν έχουν δοθεί στους δικούς τους για να ταφούν.

Η ανάγκη, προφανώς, να γνωρίσουμε στ' αλήθεια τον Όμηρο και να παραδειγματιστούμε σωστά, να τον διδαχθούμε και να τον διδάξουμε χωρίς να τον προδίδουμε (όπως συχνά στο παρελθόν κι ακόμα πιο συχνά σήμερα) προβάλλει όσο ποτέ άλλοτε επιτακτική.

ΑΝΔΡΕΑΣ Ι. ΒΟΣΚΟΣ

ΟΜΟΤ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ ΣΤΟ Ε.Κ.Π.Α.